

MŰHELY

ABLONCZY LÁSZLÓ

Sütő András végjátékai

„A dráma Ő maga” – mondta Pilinszky János Németh Lászlóról szólva. Gondolatát Sütő András életére és munkásságára úgy módosíthatjuk, hogy: „A dráma mi vagyunk!” Ha az *Anyám könnyű álmot ígér* fogantatásának és írásának idejét vizsgáljuk, kitűnik: korábbi prózai és színpadi műveinek társadalmi tematikus iránya tágul, változik, és sorsközösségi dimenzióba emelkedik. „Mi vagyunk a dráma” – sugallta mezőségi naplójának András napi mulatságában is, amikor a családok, barátok, vagyis a kis mezőségi gyülekezet anekdotikus villanásokban, prózában és énekekben idézi fel életük küszködéses napjait, évtizedeit. Hétköznapok a keresztfán: melyben a kimondhatóság partját már-már átszakítva a Trianon utáni erdélyi magyarság sorsa, kálváriája körvonalazódik. Valóságos misztériumjáték olvasói s beavatottjai vagyunk. S a napló színpadi változatából is így emlékszünk; Szabó József rendezte nagyváradi – ezt kivételes ünnepként épp a debreceni vendégjátékból is őrizhetjük –, később Veszprémben és Cseresnyés Gyula temesvári előadásában is itt tetőzött a feszültség. A színpadon megjelenített epizódok itt sűrűsödtek drámává, így az adaptáció (az Apa alakítója) Cziki László, illetve Fábíán Ferenc érdeméért feledhetetlen színházi este magasába emelkedett. De már nem a prózairót dicsérjük, hanem Sütő András munkásságának azon törekvését kutatjuk, hogy a közösség sorsát drámai gondolkodásának gyémánttengelyébe állítsa. S hozzá: nem a hagyományos értelemben, miszerint a hősök harca köré statisztaformán szervezze a sokaságot, amint azt Kós Károly *Budai Nagy Antala* vagy Illyés Gyula korai történelmi darabjaiban (*Ozorai példa*, *Dózsa György*) történik. Mélyebb és árnyaltabb jelekre figyeljünk; olyanokra, amelyek drámává szervülnek, vagyis a színpadi történetek közösségi-rituális térbe, a „Mi vagyunk” sugárkörébe emelkednek.

SZŰKÍTETT-SŰRÍTETT gondolatfolyamban alább Sütő András több darabjának záró mozzanatát idézzük fel. Avval az igyekezettel, hogy XX. századi omlottságunk ellenére, műfajok változatosságában a színház ősi tradíciójára is alapozottan miféle kísérletekkel és megoldásokkal szolgál a komédia és a tragédia s általa emberi és közösségi voltunk katartikus felmutatására. Sütő András színpadi munkásságának első, ma is méltányolt darabja a *Pompás Gedeon*, amely az *Anyám könnyű álmot ígér* születésének, formálódásának idején, 1966-ban íródott, s a marosvásárhelyi színház Harag György rendezésében 1967 tavaszán mutatta be. Ám néhány előadás után, a szerző fordulatával élve: „eltüntették, mint valami pisztolyt”. Amit szelíden csak vidám játéknak nevezett Sütő András, de esténként a poénokat és az úrhatnám zsarnoki proli történetét a közönség kacaja és tapsa sortűzzé visszhangosította – túl a Kultúrpalotán, a hivatalokig. A mennyet és poklot járó Gedeon nem javul, mert az ördögök között is trónuson és palástban diktálja mániáját, ám visszaparancsolván a földre, ébredhet! Gedeon rendes feltámadása azt jelenti, hogy helyre állt a világ rendje. Tehát az igazság, amelyben Gedeon ellenfele, Vizeslepedős a falu vezetőjeként immár hivatalos és emberi voltának együteműségében szolgálja a közösséget. Másutt mások és magam is észleltem a vidám játék ihletét; miszerint Sütő András a népszédítő *Tündöklő Jeromos* avagy égi és földi

Elhangzott a Debreceni Akadémiai Bizottságban megrendezett Sütő-émlékkonferencián, 2010. március 30-án.

dimenzióban villódzó *Ördögölő Józsiás* írója, Tamási Áron nyomán kezdte újragondolni színpadi hivatását. Ám az örök fényesség előszobájában a másvilágiság evilági tanulságain tűnődve Molnár Ferencre is gyanakodhatunk. Különösen ha feltételezzük, hogy Sütő András látta a vásárhelyi Szentgyörgyi István színművészeti Akadémia végzőseinek *Liliom* előadását, akik épp a *Pompás Gedeon* fogantatásának idején, 1965 októberében adták elő Kovács György rendezésében. Sütő András drámaírói gondolkodásában ne feledjük a görög példát se; évtizeddel korábban (1955) „Böjtre fogott istenek” című jegyzetében Arisztophanész szemtelen és féktelen tiszteletlenségét dicsérve, az égi és földi birodalom közé épített Felhőkakukkvar üzemelésének módozatára is utal, mondván: „Mert ha valakinek oltári füst az ő tápláléka, az orra elől Felhőkakukkvarban el is lehet szippantani. Visszafogni.” Arisztophanészhez közelítő jelek sorából csak egyetlen apró mozzanatról: midőn a játék végén Vizeslepedős a fejejtés homályába utalja Gedeont, a szerző darabzáró utasítása szerint „A siratóasszonyok kara rázendít: »Nyögök, sóhajtok, zokogok...»” Ilyenképpen a játék indításakor disputáló asszonyokat Sütő András a játék végén amolyan görög kórussá módosítja, s daluk csúfodáros közösségi vélekedésként a szerző és az előadás dimenzióját villantja fel. Ahogyan Arisztophanész *Madarak* című darabjának záró monológiájában a Kórus mondja: „Majd, kivált ha szép fehér új köntös léssen rajtatok, / Éppen akkor állunk bosszút, mi madarak – s leköpünk” (Arany János fordítása). Hasonló köpésnek tekinthetjük Sütő András siratóasszonyainak énekét, amikor önüdvözülésétől fosztott Gedeon sorsát kántálják. Ilyenképp a szerző példázatjátékát az egyedi történetből közösségi keretbe is illesztette.

Vagyis első moccanását észleljük a darabíró Sütő András azon törekvésének, hogy *a színpadi történet fölött a MI megfogalmazódjon*. Csaknem egy évtized még a következő dráma, az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* születéséig. S az idézett kamarási napló András-napi jelenete mellett két prózájában különösen érzékelhetjük, hogy a szerepet Sütő András emberként és íróként drámai sorssá avatja. A *Mondd!* című drámai monológiájában önnön felpofozott, megrugdalt, megalázott voltában éli meg a kolozsvári színház 175 éves történetét. Amely nemzeti intézményként és kisebbségi sorsba vetetten, a szájbaverések és az elnémitások küzdelmében folytatta hivatását. Valójában Sütő András hatalmas vallomása monodráma az intézményes MI megmaradásáért. A *Nagyenyedi fügevirág* kisdíákjának tisztelgő szerepét pedig tiborci monológga növeszti, amelyben a megaláztatás és a szenvedés tényeit panaszolja Bethlen Gábor fejedelemnek. S e két természet, Nagelschmidt és Kolhaas Mihály alakjában így formálódik majd színpadra. Egyiket fűti az igazság mondásának konok, folytonos, heroikus kényszere, amit a zsarnokság lázadásnak tekint. Vele párhuzamosan a megbékélésre hajló ember, akit méltóságának folyamatos sértettsége lappangva hevít – e kettősség mágneses erőtere már a drámai feszültséget ígéri – íme: a *Lócsiszár* küzdelmes terepe. Tartósan nem mélyülhetünk a részletekbe, de két észrevétel kívánkozik. Egyik formainak tűnő: a darab első közlésben az *Igaz Szóban*, s majd a Zsámbéki Gábor rendezte ősbemutató 1974 októberében Kaposváron szinte robbantó erővel kezdődött. „Hol van Nagelschmidt?” – kérdezte a Kolhaas házába betörő katona, s a keresett másodperccel korábban rejtőzött el. Színpadon és nézőtérén a feszültség azonnali tetőzött. Néhány hónappal később, 1975 tavaszán Harag György kolozsvári látomásában Nagelschmidt alakítója, Vadász Zoltán a függöny előtt Kolhaas-balladával kezdte az előadást, s ő is fejezte be az első versszak ismétlésével. Ha jól tudom, Sütő András rendező barátjának kérésre írta a verses keretet, hogy a cenzori vizslyt csöndesítendő, a tragédia jelenkoriságát, asszociációs erejét tompítsa a múltba vezető felidéző-lezáró verses elbeszéléssel. S mint a későbbi, 1990 utáni kiadások, előadások is igazolják: egykor Sütő András nem tekintette kényszernek a balladásítást, mert nem vonta vissza, s alighanem azzal a meggondolással, hogy a Kleist novellájából merített történettel így jelezheti, hogy a közösségi emlékezetbe épült Kolhaas Mihály kálváriája és becsapási tragédiája. További szövegváltozatok közül még egyet, talán a legfontosabbat: a dráma *Igaz Szó-*

[*Műhely*]

beli közlésében a bitó alá készülő Kolhaas, miután gyermekét Nagelschmidtre bízta, a megkérdezi: „Melyik úton mégy el?” Társa válasza: „Amelyik Münzer Tamáshoz vezet.” Mire Kolhaas: „Az jó. Az a legrövidebb.” Am a *Lócsiszár* további kiadásában egy mondattal bővült a darabzáró replika: „Az jó. Az a legrövidebb. A HAZAVEZETŐ.” (Kiemelés – AL.) Aminek csak egyik utalása a müncheni forradalmiság, a másik: az otthont, az otthoniakat, a közösséget jelenti, akiknek körében Kolhaas gyermeke nevelkedhet. S képzeljük hozzá: majd ebben a hazában foghat meg a ballada is, közösségi emlékezteté avatva a lócsiszár tragédiáját. Amelynek jeleként a *becsapás és a becsapatás drámáját* is említettem imént. A becsapás tragikus, komikus fordulata a görögöktől Shakespeare-n át a XX. századig változatos módzatokban tűnik fel. Sütő András írói indulásának hajnalán gyanútlan lelkesülő ifjú közügyi emberként elégszer megélhette. S a maga ébredésével véglegesen tisztult előtte: a becsapatás kisebbségi sorsban kollektív méretű, tehát tragikus erejű, hiszen a gyulafehérvári népgyűlés ígéreteitől s Trianonnal a romániai magyarság sorsa bitó alá állított. Sütő András egyéni megvilágosodása egyben közösségi-dramai rémlátással erősödött. A *Lócsiszár virágvasárnapjának* tragikus fordulatát, Kolhaas fegyverletétele ellenére hozott halálos ítélet alighanem Shaw *Szent Jóhannájához* köthető. Amelyben Cauchon tudatja a Szűzzel: megmenekül a máglyától, ha eretnokségét visszavonja. És az írástudatlan lány aláírja a vétkei elítélő nyilatkozatot. A kiközösítéstől megmenekült, de az Inkvizítor közli: az örökös fogságtól nincs szabadulás! Amint a Luther szavára megbékélő Kolhaas: két fekete lovát csengőstől visszakaphatja és ötven garasát is, s már virágvasárnapos örömben éljenzi a császárt, amikor Müller folytatja az ítéletet: lázadása jogtiprás, büntetése akasztófa! S a becsapatás a továbbiakban is visszatérő és sorsalakító fordulattal szolgál Sütő András színházában. A *Csillag a máglyánban* Kálvin nyilvános vitára hívja és várja Szervétet, de Fárel megakadályozza. Amely már kettős becsapatás, hiszen nemcsak a genfi börtön foglya, hanem Kálvin se tud hivatalnokának mögöttes ármányáról. Számos előadásban érzékeljük, hogy rendezője elhagyta a szerző darabzáró instrukcióját. Amely szerint: amikor Szervét a máglya felé lépdel, „A tömeg a Gályarabok Énekébe kezd. Genf harangjai szólnak.” Nem ötletszerű pedig Sütő András kérése, mert énekigénye már korábban is feltűnik. Komoly megfontolással: a reformációval azonmód születő megosztottságban, Kálvin és Szervét tragédiába futó harca mögött nyomatékkal emlékeztet a KÖZÖS SZENVEDÉSRE-re, amely életre hívta és megerősítette a reformáció ügyét, a születő egyházat. Egyetértés helyett máris elvek küzdenek életre halálra, s a máglya körül gyülekező nép éneke az üldözöttség panaszában nemcsak a jelen, hanem a komor jövő közösségi félelmét is pendíti. „Genf harangjai szólnak” – ami nemcsak a városnak, a világnak hírel, mit hírel: jaidítja a veszteséget. Szervét máglyahalálával a jövőfélő erővel a reformáció közösségi omlását is kondítja.

MINT ROMLOTT az erdélyi magyarság sorsa, Sütő András nappalaiban egyre mélyebben Dante pokolbugyrait járta. Démonokkal küzdő álmaiból ébredve, hajnalaiban írott műveiben, darabjaiban pedig a MI megmaradásának kérdéseivel vívódott. A hetvenes évek végén fogant *Szuzai menyegzőben* már egyének, korábbi hőseinek sorsát Kolhaas, Szervét vagy Abellel a testvéri összetartozás reményét siratva és meghaladva, a Kollektívum megsemmisítését vizionálja. S a tragédia befejezéseként évtizeddel korábbi „Perzsák” című esszéjének reménye, anyjuk nyelvén csiripelő gyermekek vigasza se szakad fel már. Majd a nyolcvanas évek közepén írott, *Az ugató madár* első, kéziratban marad változatában tűnik fel a bölcsővigasza, amely aztán az 1993-ban véglegesített változatban nem szerepel. De még a nyolcvanas évek közepén járunk, amikor *Az Advent a Hargitán* című darabjában a Bódi Vencel boronaházában játszódó szerelmi ballada mögött, amint azt a bemutatóról szóló kiváló kritikájában Cs. Nagy Ibolya azonmód észrevette: *az igazi dráma a megfélemlített s az elnémitott-elnémuló közösség sorsa*. Azzal, hogy a betlehemesek időről időre betöltik a nézőteret, Sík Ferenc rendezése a Nemzeti Színházban csak kiterjesztette, amit Sütő András darabjában is

olvashatunk: betlehemezők játéka, Mária-ének, imádság szövi át a történetet; valamennyi erősítve a darab és az előadás kultikus erejét. S ez az írói-rendezői vízió teremtette meg azt a légkört, amelyben Kubik Anna oly varázslatos szuggesztíóval ébresztette Gáborját – előszőr! Ami csak *haladékot jelentett*, mert a második rendes feltámadásra már nincs remény. Szerzője az újjáírt *Pompás Gedeonnak* se engedélyezte a feltámadást. S a satírává fokozott játék fanyar véggel zárul: református, katolikus, ortodox, unitárius, zsidó pap és szombatos prédikátor búcsúztatja a falu despotáját. Akinek nincs kegyelem, s az egykori asszonykórú siratója helyett a gyermekek öröms énekkosztlánya a holnap reményét ígéri. Felekezetre való tekintet nélkül, ökumenikus egyetértésben, felnőttek és gyermekek temetik a zsarnokságot. Menedék, álomi játék a dráma és a színház Sütő Andrásnak; ezzel is magyarázható, hogy a nyolcvanas években színpadi munkái egymást követően születtek. Az *Advent a Hargitánban* Réka hangján mondta: „Mert ahogy kidugom a fejem a játékból: szemembe vág a zimankós idő.”

És a zimankós idő, a pokol rettenete: Auschwitz, ahol *Az álomkommandó* játszódik. Ami az *Adventben* még ünnepi és alkalmi játék-itt folyamatos. A kint és a bent immár azonos: a színi társulat a lágérdrama bemutatójára várja az Elnököt, aki persze nem érkezik. Már nincs tovább: színház és az élet ördögi kevercsében oda az álomfosztott ember ártatlansága; a kellépisztolyból is gyilkos golyó repül... Nincs még egy darabja Sütő Andrásnak, mint *Az álomkommandó*, ahol Manó darabzáró monológjában oly személyes, hétköznapi kétségbeeséssel írói-közügyi hiábavalóságát kiáltja: „A Szavak megváltó erejében bízom, mivel úgy gondoltam: ha bilincsből is az ember: a szárnyas szó isteni erejű. Hát nem az! Nem! Az lehetett a próféták szájából, de mostani állapotunkban, a pusztaság Szó: hiú remény! Andalítás! Önáltatás!” 1988–89-ben már ezért nem íródna művek, csak címzett közügyi levelek, mert ami az élet – már drámában tovább nem fokozható. Színpad és nézőtér már azonos az Auschwitz darabban – így a Játék értelmetlen. Író és néző jelenidejű szenvedése itt már eggyé forr; ilyenképpen művén át Sütő András írói és magánemberi voltában a MI VAGYUNK A DRÁMA közösségi jalkiáltása vajúdik művé. Mert *téves az esztétika cukrászainak prófécijája a tragédia baláláról. A tragédia nem halt meg. És mindaddig nem bal meg, amíg egy közösség s akár egy tagja is nyelvében, szabadságában nem élhet emberi életet. Amíg a közös többes bárminő formában s így létében veszélyeztetett, addig a pusztulás szakadékánál a tragédia élet-balál harc a kollektivitás megmaradásáért.*

Dráma és élet azonos, említettük az imént. Húsz esztendővel ezelőtt Sütő András vértanúságot vállalva igazolta a közös többes ígéjének szentségét. Írósága hajnalának *bárminő esendő sorát vagy gesztusát megváltotta azzal, hogy menekülhetett volna, de sorstársaival maradt a székházostrom apokalipszisében. Megszenvettség s az 1990 után hiábavaló közügyi küzdelmeinek lenyomata az a két vásárhelyi dráma, amelyben már a holnap komor jelei rémlenek elő. Módosult *Az ugató madár* – Bodor Péter halálos ítéletét kimondó városi magisztrátust is a császári Komisszár felségámulással vádolja. Hiábavaló volt a folytonos igazodás, engedékenység, becsületük önáltató folyamatos fosztlásában – bitó mindannyiuk sorsa. A *Lócsiszar virágvasárnapjának* egyszemélyes becsapatása itt már *a kollektivitás vereségévé nő.* Örök mementóként aztán marad a Temető. Az emlékezések kertje, ahol az özvegyek öszi-rózsával a kézben vonulnak, és a 90. zsolttárt éneklük, mert már csak az Istenben bízhatunk. Sütő András édenből kiűzött hősei annyi változatban Ady módján hadakoznak az Úrral, ám 1993-as drámai látomásában Halottak Napján a „képzeletbeli erdélyi temetőben”, lám sokasodnak a temetők, mert a sírok is mindig sokasodnak, a fekete ruhás asszonyok mítoszi mentében már a 90. zsolttár visszhangozza a reményt: „Te benned bízunk...” Igen, a népdal, a zsolttár, a ballada, a csujogató, a mondikálás, a néptánc Sütő András színpadán nem hangulati betét, hanem dramaturgiai megerősítése az évezredes közös többesnek.*

[*Műhely*]

MERT MÁSBAN aligha bízhatunk. Eleitől fogva még sok másban is bízunk, de a végére egyedül maradunk az Úrral – mondja életével, éjvigyázó harcaival és halálával. „Uram, maradj velünk, mert esteledik” – Jézus emmausi útját idézve beszélt kései éveiben Sütő András, s e közelítő-gyötrődő küzdelemben tucatnyi drámája, tragédiája között a Nemzeti Színház pályázatára megírta a legkeservesebbet. Gyilkosság, kivégzés pedig nem komorítja a *Balkáni gerlét*, akár végigkacaghatjuk, s mégis: sorsunkba vágón kérlelhetetlen és megrendítő. Mert ebben az ezredvégi vásárhelyi lakodalmas tragédiája – magánemberi és egyben kelet-közép-európai voltunkban sűríti a zsarnokság pusztító, lélekerodáló voltát. Illyés Gyula monumentális versét igazolván: mindenki másképp, de szem volt a láncban. S amit korábbi műveiben a becsapatos dramaturgiai fordulatok jellemeztünk: itt most az egész művet áthatja és működteti a MI, hogy élni tudjon, be kellett csapnia társát, gyermekét, családját, barátait, a világot és mindenekelőtt önmagát. A hazugság adta a lánc erejét és hatalmát. „Élni nem muszáj – de hazudni kell, kellett!” – mondja Medárd a lakodalmas befejezésében. Igen, ahogyan az 1957–1958-ban kihallgatásokra elhurcolt Sinkovits Imrét Illyés Gyula életbenmaradásra bátorította: zsarnoki időkben a becsület részleges megtartásáért küzdünk. Sütő András kivételes írói voltában, sokszoros megszenvedett emberként a MI megmaradásáért, holnapi aggodalmában is a legkeservesebbet mondta el színpadi őszikéjében. És nemcsak erdélyi sorstársainak, hanem a mindenkori magyarságnak.

Kedves barátaim!

KÖSZÖNÖM Lauer Editnek, Szekeres Zsoltnak, velük és az Amerikai Magyar Koalíció Alapítványának, továbbá Cs. Nagy Ibolyának s az Akadémia debreceni bizottságának, hogy a mai napon összegyűlhettünk. S bármily kicsiny ez a sereg, remélhetjük: Sütő András jelent kiáltva közöttünk van, hiszen egykoron s évtizedeken át baráti összejöveteleink oly sok százszor, a keservek szorításában az ő szív melegével emelkedtek boldog együttlétekké. Most se másként, legfőbb figyelmét elterelve, személyére váltva tanúsítom: Sütő András életének utolsó éveit, hónapjait és óráit már kevésbé a hatalom jóváhagyásával, a szekuritate szervezésében elállatiasodott csürhe-románság réme kísértette. Sokkal inkább az irodalomnak azon útonállói, akik programosan pogromot indítottak emberségének, íróságának bepiszkítására. És éppen Marosvásárhelyen. És éppen akkor, amikor már hazudni nem muszáj. Am a pénz, a tehetségtelenség féltékennyé teszi a lelkeket. András védelemként nyílt, emberi szavakat remélt, hisz egész életében seregesen érezte maga körül a segítségért jajduló embereket. Viszonzása? Becsapatásában végzetesen arra eszmélhetett: lapítottak, sunyítottak akkor, amikor a gyávaság már nem volt muszáj. De ez már a *Balkáni gerle* újabb fel- (?), de inkább LEVONÁSA. Amit már nem írhatott meg, csak halálosan szenvedte. Egyedül marad a Közös Többség álmában. Öröklétében is nyugtalan a marosvásárhelyi temetőben, ahonnan az egyik útonálló írásba adta – kiforgatná onnan! Nem tehetünk egyebet: a rendes feltámadás eljöveteleig Szenci Molnár urat szólítva, Sütő András egyik kedves zoltárával fohászkozva: Öröködbe, Uram, pogányok jöttek.”

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) író, hírlapíró. 1991 és 1999 között a Nemzeti Színház igazgatója. Legutóbbi kötete: *Árvai Réka csodái*. Kubik Anna könyve (2010).